

színúséggel a lélektan belső bűneitől való megszabadulásra vezet. Egyetemes jóvá természetesen csak akkor válik, ha a társadalom is, mint eredményeinek alkalmazója, feladja egyéb fogyatékoságait.

(Mezei Dezső)

ÚJ DIDEROT-IRODALOM

Ha igaz a régi megállapítás, hogy az utókor szemében az a mű marad érték, amely a legmaradéktalanabbul fejezi ki saját korát, úgy meg kell állapítanunk, hogy nincsen viszonylagosabb dolog az írói halhatatlanságnál. A halhatatlanság ugyanis nem zárja ki a tetszhalottságot s a félig vagy egészen elfelejtett remekíróknak olyan korra van szüksége a feltámadáshoz, amely megérti és értékeli igyekezetét, amelynek kérdései, legalább részben, azonosak az övéivel. Diderot megítélésének és értékelésének változatossága a francia irodalom és gondolkodás különböző korszakaiban, meggyőző igazolása ennek a felfogásnak. Sokkal erősebb, érdekesebb és eredetibb egyéniség volt annál, semhogy a teljes elfelejtettségbe kerülhetett volna a halála óta eltelt másfél század folyamán; de a francia forradalomra következő visszahatás éveiben róla csupán, mint a 18. század diszitó figurájáról, kedves és bogaras különcéről akartak tudni, esztétikai és irodalmi felfogásaival alig, bölcsészeti és tudományos eszméivel pedig egyáltalán nem foglalkoztak; hacsak azért nem, hogy materializmusát tagadják vagy az erkölstelenség vádjával bélyegezzék.

A mai Franciaország eszmei és elméleti alapvetői, akik a kulturális hagyomány kincsét nem úgy akarják megmenteni, hogy páncélszekrényekbe zárják, hanem éppen a tömegek között igyekeznek újból érvényes pénzként terjeszteni, többi szellemi ősük mellett Diderotról sem feledkeztek meg. Az utóbbi pár év folyamán egész sor, többé-kevésbé tudományos jellegű tanulmány, jelent meg az *Encyclopédie* szerkesztőjéről és a *Rameau Unokaöccse* szerzőjéről. Bármilyen furcsán hangzik is, a legérdekesebb mind közül a két kötetnyi eddig ismeretlen Diderot-szöveg, amit a *Nouvelle Revue Française* adott ki. Diderot sorsának egyik legjellegzetesebb vonása, hogy azokat a munkáit, amiket ma főműveinek, többet közülük pedig a modern gondolkodás alapvető dokumentumainak tartunk, ki sem adta életében s fenmaradásukról sem gondoskodott. Évtizedek múltán, kézről-kézre jutó kéziratok szeszélyes földalatti vándorútjának végén bukkant például napvilágra a *Rameau Unokaöccse*, amit először Goethe adott ki németül s csak a német szöveg franciára való fordításából ismerték Franciaországban, míg a 19. század derekán elő nem került, nem az eredeti kézirat, hanem csupán hitelesnek tűnő másolata.

Diderot életének festőiségét, változatosságát, lendületét, magával ragadó ritmusát kitűnően érzékelteti *André Billy* életrajza, amely szerencsésen egyeztetni össze a pontosságot, a dokumentáció alaposságát az előadás élénkségével. Az élénkség és érdekesség nem rendkívüli erény annál, aki Diderotval foglalkozik, hiszen a Langres-i késműves fia olyan színes egyénisége volt a különben sem unalmas 18. századnak, melynek alig akad párja. Diderot műve, levelezése, de regényei is tele önéletrajzi adalékokkal és megjegyzésekkel. Csak önarcképét is többet idézhetnénk, mert valahányszor megrajzolta, vagy megmintázta valamelyik művész, a műkritikus Diderott, mindannyiszor bő kommentárral kísérte a portrét és igazán nehezen választanánk, ha meg kellene mondanunk, hol jelenik meg élethűbben: a metszeten vagy pedig saját soraiban. Billy könyvében illő helyet kap a filozófusok szektájának székesegyháza, d'Holbach báró párizsi palotája és vidéki háza, ahol homéroszi nevetések, Rabelais-i tréfák, kedves, családias jelenetek és az erdőn-mezőn folytatott séták

közepette vitatták meg a vendégek, a háziur vezetése alatt, az új gondolatrendszer legfontosabb kérdéseit, szövegezték meg műveiket és azokat a hihetetlenül merész, névtelenül terjesztett vitairatokat, allegorikus elbeszéléseket, melyek már leplezetlenül szállottak harcba a katolikus egyház által terjesztett és a rendőrfőnök által védett hivatalos világszemlélettel. André Billy regényes életrajzát mégis a kielégítetlenség érzésével teszi le kezéből az olvasó, aki tudja, hogy Diderot nemcsak szellemes caseur, nemcsak kitűnő barát és szolgálatkész ember volt, hanem nagy művész és gondolkodó is — és aki a változatos életsors mögött, mely az apai késeboltból indult s Nagy Katalin udvarán keresztül szerény párizsi lakáshoz s világraszóló hírnévhez vezetett, a felvilágosodás egyik legmélyebb és legmarkánsabb képviselőjét szereti.

Diderot elméleti és tudományos jelentőségét egész sor értékes tanulmány taglalja és méltatja. Mielőtt a két legkomolyabb Diderot-könyvre térnénk át, meg kell, hogy emlékezzünk *Jean Thomas: Diderot humanizmusa* című tanulmánykötetéről és *Jean Oesterreicher: Diderot politikai és közgazdasági eszméiről* készített doktori értekezéséről. A két legkomolyabb Diderot-könyvnek *Louppol* és *Jean Luc* munkáit nevezzük. Louppol könyve még 1936-ban látott napvilágot s a Korunk anak idején ismertette is, Jean Luc kötete ikerkönyve, kiegészítése a Louppolénak; ugyanabban a gyűjteményben is jelent meg. Louppol elsősorban igen alapos életrajzot adott, melyben, az általa képviselt eszmetörténeti felfogásnak megfelelően arra törekedett, hogy minél alaposabb és mélyebb képet fessen arról a társadalomról, amelyben hőse élt s működött, s melynek egyik leghatározottabb bírálója és ellenfele volt. Azután, s ez munkájának legeredetibb része, egységes rendszerbe foglalta Diderot eszméinek fejlődését, s így kimutatta, hogy az az összevisszaság, amit bírálói Diderot szemére vetnek, tulajdonképpen csak az anyag rendezetlenségének következménye s hogy a rendszeres kutatás ebben a zűrzavarban egyirányú fejlődés útját követheti ki, annak a fejlődésnek, amely a kezdeti deizmus félénkségeitől és félszégéseitől a következetes materializmusig vezet s egész sor modern filozófiai és tudományos nézet első csiráit hordja magában (pl. a transzformizmusét, a modern lélektan egyes megállapításait, stb.)

Louppol rendszeres és deduktív munkája után *Jean Luc* szintézisbe foglalja Diderot elméleti teljesítményeit. Elsősorban a „filozófia“ századát jellemzi, amely a „filozófia“ szónak legerősebb értelmét tudta adni. Majd ebben a keretben helyezi el Diderott, mint művészt, aki az irodalomban a realizmust, a jellemek helyett a „condition“ ábrázolását, a festészetben és a szobrászatban a moralizáló, erkölcsnemesítő életközelséget állítja legfőbb esztétikai követelésként föl; mint filozófust, aki végül is „isten nélküli“ világban akarja megvalósítani a mély társadalmi változtatásokat s aki az elvont ember helyett a „természetben és társadalomban élő embert“ keresi, annak számára veti meg az új világnézet és erkölcs alapjait. A közel kétszáz oldalas tanulmányt Diderot kevésbé ismert műveiből kiválasztott jellemző részek antológiája egészíti ki. A szabad bírálat szellemének értékes megnyilvánulása, a vita elméleti jelentőségén is túl, az a néhány megjegyzés, amivel Jean Luc szerzőtársának szerinte, néhány tulságosan merev s hirtelenül általánosító megállapítását kíséri. Louppol ugyanis a felvilágosodás élharcosainak csapatát négy főcsoportra osztja: Voltaire képviselné a nagypolgárság és a haladó nemesség politikai érdekeit; Rousseau, elméleti radikalizmusával a kispolgárság zászlóvivője lenne, a fiziokraták, akiknek viszonylag mérsékelt felfogása ellentétben áll a többiek hevességével, a tőkés rend

uralomrajutásának harcosai, míg Diderot és köre „a polgárság nagy tömegének közös felfogását védelmezi.“ El beosztást általában Jean Luc is helyesnek tartja, de tiltakozik a túlzott egyszerűsítés ellen. Így például az a véleménye, hogy Diderot a vallási kérdésekben elfoglalt radikális álláspontja tulajdonképpen nem a polgárság politikai érettségének és harckészségének a jele, hanem elsősorban a filozófusok tudományos felismerésének következetes alkalmazása a társadalmi lét és tudat kérdéseiben s így a racionalista-ateista Diderot éppen úgy, vagy talán jellegzetesebben kispolgári ideológus, mint a deista irracionalista Rousseau. Emellett, az író társadalmi kötöttségeit elismerve a „szorosabban vett személyi tényezők“ elhanyagolásának veszélye ellen szól, mivel „az igazán realista bírálónak éppen úgy tekintetbe kell vennie a vérmérséklet, a szenvedélyek, a kalandok, s az egyéniség elidegeníthetetlen lírai tökéjének tényezőit, mint a társadalmi környezet befolyását.“

Billy, Louppol és Jean Luc könyvét egymás mellé helyezük el a könyvespolcunkon. Diderot személyisége csakugyan olyan csillogó-villódzó, élete és műve csakugyan annyira változatos és ellentmondásos, hogy alig képzelhetünk el egy író által írott egyetlen könyvet, amely gazdagságát, szeszélyeit és mélységeit olyan hiven érzékeltesse, mint a három különböző szempontú és vérmérsékletű író együtt olvasott, egymást kiegészítő, egymásnak ellentmondó és végül is közösen igazságos könyvei. (*Cséhi Gyula*).

FELIX SARTIAUX: LA CIVILISATION. (Collection Armand Colin, Paris, 1938.)

A civilizáció francia meghatározását, melynek egyetemessége jellemző ellentétben áll a német *Kultur* fogalmával, ismerteti *F. Sartiaux* könyve. Szerző, akit eddig főként a kisázsiai halott városok építészetéről, művészetéről, civilizációjáról írott tanulmányai tettek ismertté a civilizáció fogalmát a fejlődéssel, a technikával, a szellemi működésekkel, a játékkal, a termeléssel való kapcsolataiban igyekszik megvilágítani. Két meghatározást is ad: dinamikusát és statikusát. „Dinamikus szempontból a civilizációt az egymással összefüggő s viszonylag mégis önálló társadalmi funkciók előrehaladó, rendszertelen és egyenlőtlen fejlődésének tekintjük a munkamódszerek és a gazdaság, a gondolkodás, a játék, a művészetek összesége, a fejlődés valamely pillanatában.“ Sartiaux a civilizáció nem egyéb, mint a fenti funkciók és az általuk kialakított jellemző vonások összesége, a fejlődés valamely pillanatában. Sartiaux a civilizáció történetét ennek megfelelően osztja fejezetekre. Az első a paleolitikus és neolitikus kor, amelynek embereit igen helyesen a civilizáció pionírjainak nevezi. Nagy felfedezők, feltalálók voltak ezek az ősemberek, teljesítményeiket nem méltányolják eléggé holott ők vezették el az emberiséget a fémek koráig, a nagy birodalmak megszületéséig. Ezekkel a birodalmakkal: Egyiptommal, Mezopotámiával, Indiával foglalkozik a civilizáció történetének következő fejezete: megmutatja, hogyan fejlődik s hogyan bomlottak fel azok a gigantikus államalakulatok, melyek gyakran lépnek meg bennünket művészi termékeik tökéletességével, szellemi életük mélységével, a barbárság ellen való védekezésükkel és a külső támadásokkal szembeni sebezhetőségükkel. Ezután Görögország kerül sorra, majd a modern világ kialakulása; nevezetesen, hogy hogyan születtek meg a mai államok Róma, Bizánc, az arabok, a kereszténység és a renaissance hagyományából; milyen távlatokat nyitnak meg az emberiség előtt a 18., 19. és 20. század szellemi, erkölcsi és társadalmi vívmányai után.

Ez a program olyan hatalmas, hogy Sartiaux is csupán vázlatosan